

SVOBODA SLOVA VČERA A DNES

Existovala někdy v civilizované lidské společnosti svoboda slova? I přes to, že odpověď na tuto otázku v sobě obsahuje několik tisíc let lidské historie, určitě se shodneme minimálně na tom, že od vzniku prvních států až do současnosti prožívala svoboda slova těžké časy. Autority, vcelku nezbytné pro řízení lidské společnosti, totiž napříč historií rády využívaly svou moc k potírání svobody slova. Nejlépe, pokud se jim podařilo zakotvit neexistenci svobody slova pevně do podvědomí svého lidu.

Počátky svobody slova v lidské historii nalezneme zhruba před 2600 lety ve starověkém Řecku, konkrétně v Athénách, kde vznikaly společně s prvními principy demokracie. Ačkoliv Athéňané přikládali svobodě slova ve smyslu umění přesvědčovat druhé velkou váhu, docházelo zde současně k prvním případům odsuzování svobody slova. Znáмым příkladem je filozof Sókratés, který byl donucen k sebevraždě právě proto, že se představitelům Athén nelíbily některé jeho myšlenky a postoje.

Ve středověku byla situace složitější vzhledem k církvi, která už z principu nemohla dovolit úplnou svobodu slova. Absolutní svoboda slova by totiž mohla znamenat mnoho útoků na tehdejší církevní dogmata, zpochybňovat existenci Boha a nutit církve neustále odrážet tyto útoky novými argumenty. I přesto se tehdy našli lidé, kteří se nebáli hlásat své názory, jako český hlasatel kritizující mravní zkaženost církve a požadující její reformaci Jan Hus nebo jeho anglický předchůdce John Wycliffe (Jan Viklef). Tito a mnoho dalších však za své sice svobodné, avšak přinejmenším zčásti pro církve nepřijatelné názory sklízeli velkou kritiku, v některých případech platili i životem.

Novověk a s ním spjatý mohutný rozvoj věd přinesl pro svobodu slova a názoru nový a těžký úděl. Objevování nových přírodních zákonů, projektování nových vynálezů, nacházení nových chemických prvků, živočišných druhů, či vyslovování nových vědeckých hypotéz mnohdy způsobovalo revoluční změny lidského chápání a myšlení. Tyto radikální změny byly opět trnem v oku poněkud konzervativnější církvi, která stále disponovala velkou mocí v celé Evropě.

Avšak nebyla to pouze církev, která kritizovala, popřípadě úplně zavrhovala revoluční vědce a myslitele. Na půdě tehdejších významných evropských univerzit (Oxford, Sorbonna) sice panovala svoboda slova a vesměs každý učenec mohl předstoupit se svou teorií či objevem na přednášce před tamější profesory. Pokud se však předmět jeho přednášky nesetkal s uznáním nebo byl zcela odsouzen, mělo to pro něj dalekosáhlé osobní i společenské důsledky a měl jistotu, že se v nejbližší době na akademickou půdu v blízkém okolí jen tak nepodívá, ať už by přišel na cokoli.

Konkrétními případy této potlačené svobody slova v počátcích novověku jsou Galileo Galilei a Giordano Bruno. Oba byli významnými filozofy a astronomy a oba také se svými hypotézami narazili na ostrou kritiku církve. Jejich osud se však rozchází, neboť zatímco Giordano Bruno odmítl odvolat svá tvrzení založená především na panteismu (vše, co existuje, tvoří jeden celek Božské povahy - Bůh neřídí svět odněkud zvnějšku, ale je přímo součástí světa), načež byl 17. února roku 1600 upálen, Galilei se pod dlouhým mučením, výhrůzkami a nátlakem rozhodl odvolat své dílo navazující na Koperníkovu učení o heliocentrismu. Tyto ústupky vůči církvi mu nakonec vynesly „pouze“ doživotní žalář. K výkonu trestu však ze zdravotních důvodů nikdy nenastoupil a život dožil v domácím vězení.

Tyto dva historicky velmi dobře známé případy aspoň zhruba ukazují, jak složité bylo v 16. a 17. století prosazovat revoluční názory a hypotézy. I když se tyto shledaly s pozitivní reakcí vědecké obce, stále zde byl obrovský vliv církve, která mohla dotýčeného prohlásit za kacíře, čímž systematicky ničila snahu o svobodu slova ve vědeckých a filozofických kruzích.

Na konci následujícího století proběhla Velká francouzská revoluce, která podnítila revoluční bouře v celé kontinentální Evropě. Tyto vyvrcholily rokem 1848, během kterého proběhly celou Evropou revoluce mající za následek velké ústupky a změny v postavení obyvatelstva (mj. zrušení poddanství v Rakouském císařství dne 7. září Ferdinandem I.), čímž si ve svém postavení na prahu demokracie polepšila samozřejmě i svoboda slova.

Ještě než se dostaneme do 20. století, považuji za nezbytné upozornit na paralelu svobody slova napříč historií u žen, neboť se tato diametrálně lišila od svobody slova u mužů. Hlavní rozdíl je patrný, pokud se podíváme na samotné postavení žen ve společnosti v historii. Z tohoto pohledu jasně pramení, že někdo, komu jsou vzata některá občanská práva nebo je považován za majetek muže, logicky nemůže disponovat větší svobodou slova než pohlaví druhé.

Zlepšení postavení žen ve společnosti (a tím i jejich svobody vyjadřování) byl proces velmi pomalý a zdoluhavý. Proto jsem se rozhodl věnovat se tomuto tématu až nyní před branami 20. století, kde ženy poprvé poznají pocit rovnoprávnosti s muži a zároveň dostanou jejich slova stejnou váhu jako slova mužů.

Počátek 20. století znamenal především 1. světovou válku, která definitivně zakončila dlouhodobou nadvládu monarchistického Rakouska-Uherska a znamenala pro obyvatele nově vzniklých demokratických států možnost stát se svobodnými. Jak se po Evropě rozmáhala demokracie, zažívala také svoboda slova svůj vzestup. Rozšiřovalo se právo volit, vznikaly nové zákony umožňující beztrestně vyjadřovat a šířit názory a zlepšovalo se už zmiňované postavení žen.

Díky těmto skutečnostem bylo v meziválečných letech mnoha umělcům ze států bývalého R-U umožněno svobodně reagovat na válku či na rozpad R-U. V Československé republice se za těchto okolností vytvořila velká skupina autorů, z nichž mnoho je dodnes velmi ceněno (bratři Čapkové, Jaroslav Hašek, Vladislav Vančura). V 30. letech pak začalo mnoho československých představitelů umění ve své tvorbě varovat před vzrůstající hrozbou totalitního nacismu (např. Karel Čapek, Voskovec a Werich), který za hranicemi pomalu nabíral na síle a chystal se uvrhnout Evropu do druhé světové války. Svobodu slova opět čekaly těžké časy.

Období 2. světové války se z pohledu svobody slova hodnotit příliš nedá, neboť bylo povětšinou zamořeno propagandou, která ovládala média, utvářela názory obyvatel a snažila se, aby tito pokud možno necítili potřebu vyjadřovat v tuto dobu své názory a raději pomohli státu ve válce (především v totalitním Německu a Rusku). Na druhé straně však existovali váleční zpravodajové a především samotní vojáci, kteří válku například v dopisech osobitě vylíčit, aniž by jim v tom kdokoliv bránil. Někteří autoři (Jaroslav Seifert) však dokázali i během války publikovat svá díla, která se zakládala především na vlasteneckých nebo protiokupačních tématech.

Největšího rozmachu však komentování 2. světové války dosáhlo až v prvních poválečných letech, kdy se jednak začalo zpracovávat téma světové války jako celku a jednak začaly vycházet první knihy a paměti válečných veteránů. V obnovené poválečné Československé republice byla situace víceméně stejná jako v roce 1918. Umění bylo pomalu obnovováno, především díky velké angažovanosti umělců. Tato poválečná euforie však trvala pouze do února roku 1948. Nastupující komunismus zapříčinil destrukci svobody slova pro celý český a slovenský národ na dalších 40 let.

Komunismus se k svobodě slova stavěl se svým typickým, na první pohled demokratickým tónem. Svoboda slova byla oficiálně vyhlášena, avšak platila pouze pro lidi, kteří podporovali režim a jeho představitele. Komunisté prohlašovali, že pokud by dali svobodu slova do rukou svých odpůrců, byli by přece blázni. Tímto počinem však původní význam sousloví „svoboda slova“ výrazně pokroutili, ba dokonce naprosto znehodnotili. V praxi pak znamenalo totalitní pojetí svobody slova především nekompromisní cenzuru a absolutní kontrolu státu nad vydávaným tiskem. Veškerý nekontrolovaný tisk byl ihned zakazován.

V období minulého režimu zde bylo hned několik proudů, které se snažily bojovat za svobodu slova. Jednak to byla samizdatová a emigrační literatura, která bojovala společně s undergroundem především za svobodu umění. Dále zde bylo rádio Svobodná Evropa, které prostřednictvím svých vln šířilo do domovů všech zájemců o svobodné vyjadřování od 1. května 1951 aspoň střípky objektivních a necenzurovaných informací o západním světě. Touto obětavou prací utvářelo v podvědomí posluchačů svobodnou opozici vůči režimu, ve kterém byli nuceni žít.

Komunisté o vysílání Svobodné Evropy, které probíhalo na krátkých vlnách, věděli a snažili se je rušit, jak jen to šlo. Svobodná Evropa totiž tvořila ve státech Východního bloku jakousi „propagandu“ západního demokratického světa, což bylo v rozporu se zdejšími pravidly svobody slova. Zároveň poslouchání tohoto rádia, pokud se podařilo prokázat, znamenalo pro občany velmi tvrdé tresty.

Moskva se však nerozhodla odpovědět na vysílání Svobodné Evropy například svým vlastním rádiem, jímž by v podobném duchu mohla rozševat bolševismus po všech státech západního světa. Místo vytvoření konkurence se raději rozhodla nasadit do Svobodné Evropy s hlavním sídlem v Mnichově své placené agenty, kteří by zmapovali její strukturu, podávali informace, příp. se snažili funkci rádia narušovat. Ze známých agentů jmenujme např. polského kapitána StB Andrzeje Czechowicze, který jako agent pracoval ve Svobodné Evropě v letech 1965 - 1971 nebo (kapitána) Pavla Minaříka. Ten pracoval jako zaměstnanec Svobodné Evropy 7 let (1969-1976) a ve svých zprávách pro StB několikrát navrhol provedení bombového atentátu na sídlo československé sekce rádia Svobodná Evropa. (pumový atentát se skutečně uskutečnil, avšak až v roce 1981).

Rádio Svobodná Evropa ukončilo oficiálně svůj provoz 30. září 2002 poté, co o 19 dní dříve rozhodl kongres USA o ukončení financování tohoto projektu.

Dnes, v roce 2011, 60 let od založení rádia Svobodná Evropa a 22 let po definitivním pádu totalitního režimu se ocitáme v moderním demokratickém unitárním státě, který se ve své Listině základních práv a svobod zaručuje ke svobodě projevu a právu na informace. Zároveň dovoluje vyjadřovat své názory prostřednictvím jakéhokoliv média, a to bez ohledu na hranice státu. Je členem OSN, jež ve své Deklaraci lidských práv také zmiňuje právo na vlastní názor a jeho vyjádření. Všechny tyto dokumenty napomohly k vytvoření moderní podoby svobody slova, jak ji dnes poznávají generace narozené již v demokratickém světě.

Jako vše má svoboda slova samozřejmě také svá negativa. Na jedné straně otevírá dveře k vyjádření všem, kteří chtějí přispět svým názorem do všeobecné diskuze. Druhá strana mince však ukazuje spoustu konspiračních teorií a manipulativních vyjádření. Tyto i přes svou častou nepodloženost získávají v populaci mnoho stoupenců. Lačníci po senzaci zhltnou „moderní“ člověk kdejakou informaci, překroutí ji a pošle dál.

Váží si dnes vůbec lidé svobody slova, za kterou tolik let jiní bojovali? Váží si vůbec něčeho jiného než svého pohodlného a dnes již nepostradatelného konzumního života? Pokud vidíme, že s nadšením a pýchou denně neskloňují proslulá jména naší historie, jakými byli např. Smetana, Masaryk nebo Zátoupek, kde můžeme vzít jistotu, že v podvědomí oslavují možnost svobodně se vyjadřovat? Říká se, že lovec bez své kořisti již není lovcem a znamená pramálo, ba vůbec nic. Znamená to tedy, že bojovníci za svobodu slova, ať už historičtí nebo současní, už dnes v demokratickém světě bez potřeby bojovat za svobodu slova znamenají také nic?

Tomáš Durčák

EDUCAnet - Soukromé gymnázium Ostrava, s.r.o.

Adresa školy: Mjr.Nováka 1455/34, Ostrava-Hrabůvka 700 30

Mail: tomas.durcak@educanet.cz

Zdroje:

1. <http://antika.avonet.cz/>
2. <http://simonak.eu/>
3. <http://www.spisovatele.cz/jan-hus>
4. http://cs.wikipedia.org/wiki/Galileo_Galilei
5. <http://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>
6. <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/vseobecna-deklarace-lidskych-prav.pdf>
7. http://cs.wikipedia.org/wiki/Svobodn%C3%A1_Evropa